

ANTANAS STANČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

VANDENS FUNKCIJOS ARCHITEKTŪROJE: ISTORINIS ASPEKTAS

Water Functions in Architecture: Historical Aspect

SUMMARY

This article considers the place of water in architecture and discusses historical aspect of its representation in the Lithuanian landscape architecture. As a composing element of landscape architecture, water reflects different aesthetic concepts and functional attitudes of various historical periods. Water is used not only in landscape architecture (artificial ponds, isles, etc.) but also in the objects of small architecture (fountains, bridges, etc.). New approach to this design element (e. g. water in Wright's building *Falling water*) opens the opportunity for the expansion of space forms and creation of unusual artistic effects. In the contemporary architecture, such water appliance unites newest technologies and landscape, causes aesthetic attractiveness and engenders emotions. In the Lithuanian architecture water is seldom used. This can be explained by some historical, cultural and psychological circumstances.

SANTRAUKA

Šio straipsnio tikslas – atskleisti vandens vietą architektūroje, aptarti istoriniu aspektu jo reprezentaciją Lietuvos kraštovaizdžio architektūroje. Architektūriniuose kraštovaizdžio modeliuose vanduo atspindi įvairių laikotarpių funkcinės nuostatos ir meninės bei estetiškos koncepcijas. Vanduo, kaip kompozicinė priemonė, sąlygiškai klasifikuojamas į mažosios architektūros objektus (fontanai, tiltai ir pan.) ir kraštovaizdžio architektūros objektus (tvenkiniai, salos ar natūralūs vandens dariniai ir t. t.). Darant integralius architektūrinius sprendimus, naujas požiūris į vandenį kaip į dizaino elementą (pvz., kaskadinis vanduo Wrighto statinyje „Fallingwater“) leidžia praplėsti konstrukcines-erdvines formas ir išgauti nematytus meninius efektus. Toks vandens pritaikymas šiuolaikinėje architektūroje natūraliai susieja naujausias technologijas ir kraštovaizdį, daro emocinį poveikį ir formuoja estetinį patrauklumą. Lietuvos architektūroje vanduo yra mažai naudojamas. Tokia nuostata aiškinama istorinėmis, kultūrinėmis bei psichologinėmis aplinkybėmis.

RAKTAŽODŽIAI: vanduo, architektūra, kraštovaizdžio architektūra, fontanai, parkai, estetika.

KEY WORDS: water, architecture, landscape architecture, fountains, parks, aesthetics.

IVADAS

Be vandens jokia žmonių visuomenė negali išgyventi, tad natūralu, kad pirmosios bendruomenės radosi prie vandens šaltinių. Civilizacijos priešaušryje didieji žmonijos centrai kūrėsi prie vandens ne tik kaip prie gyvybės šaltinio, bet ir kaip prie komunikacinio kanalo: eidami vandens, žmonės susitikdavo ir pasikeisdavo naujienomis, o didžiosios upės veikė kaip savotiškos magistralės, padėjusios susisiekti įvairioms tautoms. Vanduo taip pat buvo naudojamas ir karyboje, pvz., pilys ir tvirtovės buvo apjuosiamos gynybiniais grioviais, pripildytais vandens.

Kadangi vandens funkcijos yra įvairialypės, tai jo naudojimas tampa visuomenine problema, o ypač aktualūs darosi tokie klausimai kaip jo prieinamumas, rekreacinis potencialas, socialinė-kultūrinė aplinka. Miestams, kurortams, gyvenvietėms ir kitoms žmonių apgyvendintoms teritorijoms svarbus funkcinis akcentas – pateikimas prie vandens resursų, lemiantis gyvenamųjų vietų lokalizaciją.

Prie vandens telkinių dažniausiai formuojamos visuomeninės erdvės, kurios teikia atgaivą ir psichologinį komfortą. Tačiau reikia nepamiršti ir griauamosios vandens galios, kurios reikia saugotis. Maggie Toy¹, atsižvelgdama į tai, analizuoja neišvengiamai vandens ir architektūros sankirtoje išskylančią struktūrinę problemą: labai daug pastangų dedama siekiant neišleisti vandens į statinį (apsisaugoti nuo lietaus, pelėsio ir pan.) ir ne mažiau, o gal net daugiau, – norint išleisti vandenį. Toku būdu vandens atžvilgiu sumodeliuojami tiek statinio, tiek gyvenamosios vietovės teigiami ir neigiami aspektai.

Vis dėlto akivaizdus vandens svarbumas nusveria visus išskylančius nepatogumus siekiant pašalinti vandens daromą žalą statiniui ar aplinkai, todėl investicijos, reikiamos integruojant ir valdant vandenį, siejamos su žmogaus gyvenimo kokybės ir veiklos tobulinimu.

VANDUO PASAULINĖJE ARCHITEKTŪROS PRAKTIKOJE

Taigi žmonės kūrėsi prie upių ir kitų gėlo vandens šaltinių. Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, tirdamas kraštovaizdžio architektūros raidą, pabrėžia senovės graikų indėlį. Antikinės Graikijos miestas pasižymėjo sodais, kurie buvo gausiai apšondinti medžiais ir papuošti fontanais ar skulptūromis². Mieste būdavo ir specializuotų sodų, tokių kaip gimnastų ar filosofų, su vandens telkiniais, be to, buvo išplėtoti vandentiekio ir kanalizacijos tinklai.

Romėnų miestų infrastruktūra buvo pažangesnė, jie daug dėmesio skyrė van-

dens aprūpinimo sistemoms ir nuotekų šalinimui. Architektūriniu požiūriu romėnų miestai buvo puošnesni nei graikų, juose buvo gausiau ir įvairesnių fontanų bei atvirų baseinų. Konsulas Agripa Romoje užsakė suprojektuoti ir pastatė net 700 baseinų ir 500 fontanų³.

Romos respublikos kūrimosi laikotarpiu, palyginti su graikų miestais, nebuvo gausu kraštovaizdžio architektūros objektų, į juos buvo atkreiptas dėmesys imperijos laikotarpiu. Tuo metu puoselėtos šventosios giraitės, šalia kurių būdavo

įrenginėjami vandens šaltiniai, buvo statomi visuomeniniai miestų sodai su fontanais ir tekančio vandens maudymosi baseiniais. Miestiečiai, įkūrę nedidelius sodus savo namuose, skirdavo vietas ir nedideliam baseinui ar fontanėliui⁴. Užmiestyje taip pat buvo įrenginėjami sodai-parkai, dažnai terasinės konstrukcijos, su fontanais ir vandens kanalų sistemomis. Romėnų kraštovaizdžio architektūroje išsiskyrė vilos su naujo tipo želdynais – hipodromais: „Tai didelė stačiakampė geometrinio suplanavimo aikštė su vienu užapvalintu galu – žole apželdintas parteris, papuoštas gėlėmis, aprėmintas pavėsingomis alėjomis ir karpytais medžiais bei krūmais. Jame būdavo įkomponuoti fontanai, pakraščiuose – galerijos su poilsio aikštėmis, paviljonais ir pan.“⁵

H. V. Mortonas⁶, analizuodamas Romos fontanus, aptaria antikos vandens įrenginių raidą ir pažymi, kad graikai vandens technologijas tikriausiai perėmė iš persų ir jas ištobulino. Ptolemėjaus valdymo laikais Aleksandrijos fontanai, pasak Mortono, turėjo mechaninius įrenginius, kurie pavaizduoti Aleksandrijos inžinieriaus Herono veikaluose⁷. Heronas aprašo garo variklį, kuris padėjo judinti bronzines figūras, sukelti dekoratyvinių paukščiukų čiulbesį, skleisti suspausto oro garsus ir kt. – suteikdavo miesto fontanui patrauklumo.

Vis dėlto daug reikšmingesnė buvo vandens šaltinių sakralinė vertė. Įkūrę šventas giraites prie vandens šaltinių, graikai dažniausiai uždengdavo natūralius vandens šaltinius – paversdavo juos fontanais. Pirmasis toks šaltinis, kuris minimas istoriniuose įrašuose, yra Atėnų Kallirhoe, kurį 560–510 pr. Kr. valdovas Peisistratas pavertė fontanu. Fontanas

buvo sukonstruotas su devyniomis nutekamosiomis angomis, kurios ėjo į devynis bronzinių liūtų nasrus. Pradėjus fontanui veikti, šaltinio pavadinimas Kallirhoe buvo pakeistas į Enneacrunus, kas reiškia „devyni vamzdžiai“, o jo vanduo pradėtas naudoti religiniais ir ritualiniais tikslais. Netrukus Graikijoje visi šventieji šaltiniai tapo fontanais, kuriuos supo architektūriniai ansambliai, ir juos pradėjo lankyti piligrimai. Vienas iš žinomiausių ir garbingiausių graikų fontanų buvo Castaliano šaltinis Delfuose, kurio vandenyse rituališkai apsiplaudavo piligrimai, atvykę pas orakulą. Jis tebeteka iki šiol.

Antikos filosofų Talio, Heraklito, Anaksimeno, Platono ir kitų darbuose perįvairią simboliką atsiskleidžia nepaprastai sakralinio vandens reikšmė. A. Samalavičius pažymi, kad Vitruvijus savo veikalė apie architektūrą aprašo, kaip surasti vandenį, ir mini garo ir lietaus vandens savybes: „...be to, Vitruvijus aprašė ir vandens iškėlimo iš natūralių telkinių bei tiekimo būdus; nurodė, jog švino vamzdynų naudojimas gali sukelti pavojų žmogaus sveikatai. Jo veikale atsispindėjo ne tik paties autoriaus įžvalgos, kartu buvo apibendrinti ir romėniškosios statybos praktikos laimėjimai.“⁸ Pasitelkdamas Lewio Mumfordo argumentus dėl ergonomikos, atsiperkamu ir kt., Samalavičius taip pat pabrėžia, kad nors estetinė prasme antikiniai graikų miestai kur kas labiau pranoko romėniškuosius, tačiau inžineriniu požiūriu pastarieji pažengė toliau. Taigi Cloaca Maxima, senovės Romos kanalizacijos sistema, tebeveikianti iki šiol, išryškėja kaip vienas pigiausių mums žinomų inžinerijos pavyzdžių.

1 pav. Architektūrinis akcentas vienuolyno sode

Kalbant apie Europos viduramžius, tuo laikotarpiu daugiausia dėmesio buvo skiriama pastatų architektūrai, o miestų planavimas ir kraštovaizdžio architektūra liko nuošalyje. Viduramžiais buvo pradėti statyti naujo tipo kompleksai – vienuolynai su vidiniais sodais, kurie dažniausiai būdavo kryžiaus formos su architektūriniu akcentu centre. Architektūriniai akcentai būdavo įvairūs, galėjo būti ir dekoratyvinis šulinys (žr. 1 pav.).

Pirmieji vienuolynų sodai atsirado IV a. Italijoje. Benediktinų ordino reguloje įrašyta, kad vienuolynas turi būtinai turėti sodą su vandens šuliniu. Vanduo benediktinams simbolizuoja tiek gyvybės šaltinį, tiek apsiplovimą ir atsinaujinimą, o per sąsajas su krikščiumais – ir patį Atpirkėją.

Formuojant tokius sodus, estetiniai klausimai buvo šalutiniai, bet pradėdant X a. daugiau dėmesio pradėta skirti dekoratyviniam sodui⁹. Kai kurių pilių kie-

mo soduose buvo įrengiami maži vandens baseinėliai ar fontanai. Tačiau daugumos viduramžių pilių ir gynybinių įtvirtinimų architektūriniai sprendimai siejami su funkcinė paskirtimi kreipiant mažai dėmesio į estetinius aspektus. Vanduo dažniau naudotas ne tiek estetiškai ar sanitariniams poreikiams tenkinti, kiek gynybiniams įtvirtinimams sustiprinti – kasami grioviai ir pripildomi vandens.

Ankstyvųjų viduramžių krikščioniškoji kultūra nepasižymėjo architektūrinio įmantrumu, miestai buvo maži, užmiesčio rezidencijos statomos kaip pilystvirtovės, todėl kraštovaizdžio architektūrai dėmesio buvo skiriama mažai. Tu laikų „kraštovaizdžio architektūros objektų tipologija buvo labai ribota: nedideli sodai buvo įrengiami tik vienuolynuose, didikų rūmuose, pilies kieme ir vos keli yra žinomi feodalų parkai. Bizantiškojo, romaninio ir gotikinio stiliaus architektūros statiniai labai skyrėsi, o

2 pav. Alhambros rūmų sodas

3 pav. Alhambros rūmų sodas

kraštovaizdžio architektūros objektų stilistiniai sprendimai buvo panašūs, gal tik šiek tiek jautėsi persų įtaka bizantiško stiliaus soduose.¹⁰

Tuo laikotarpiu miestuose besikuriantiems gyventojams nerūpėjo vandens nutekėjimo sistema. Pasak Samalavičiaus, ši problema rūpėjo tik vienuolynams, kuriuose buvo konstruojami vamzdiniai vandeniui nubėgti. Viena pirmųjų vandens sistemų, kuri aprūpino gyventojus vandeniu, buvo įrengta 1237 m. Londone¹¹.

Viduramžių kraštovaizdžio architektūros plėtojimas Europoje siejamas su arabiškais sodais, kuriuose vanduo naudojamas kaip vienas svarbesnių estetiinių akcentų: „Pagrindinis sodų motyvas buvo vanduo – baseinai ir fontanai, apdailinti spalvoto fajanso plytelėmis, dekoratyvinė takų bei aikštelių danga ir želdiniai (medžiai, krūmai, gėlės). Sodui apželdinti dažniausiai naudoti vienos ar vos kelių rūšių medžiai ir krūmai. Vanduo ir želdiniai turėjo simbolizuoti rojų.“¹² Jakovlevas-Mateckis pažymi, kad „arabiškųjų sodų atsiradimas, puikus vandens baseinų kraštovaizdžio architektūros objektuose pritaikymas ir jų įtaka Europos sodų-parkų menui“¹³, kaip

pavyzdys yra Alhambros (Ispanija) rūmų sodai, kurių ašyje buvo įkomponuotas ilgas baseinas su šonuose išdėstytais fontanais. Vandens gausa, jame atsispindintis vaikus Ispanijos dangus sukelia erdvės ir šviesos išpūdį, o fontanai padeda sukurti nepakartojamą vizualinį ir akustinį efektą (2, 3 pav).

Plėtojantis miestų kultūrai, renesanso, baroko ir klasicizmo laikotarpiu kraštovaizdžio architektūra siekia formuoti statinių ir jų kompleksų dermę su kraštovaizdžio gamtiniu pagrindu, daugiau dėmesio sutelkiama miestų raidai. Itališkojo renesanso laikotarpiu, kitaip nei viduramžiais, didesnis dėmesys skiriamas miesto aikštėms paliekant neužstatytą jų vidurį. Aikštėse atsiranda monumentai ir fontanai, kurie viduramžiais buvo išstumti. Renesanso sodų-parkų menui būdinga rūmų ansamblio ir parko kompozicijos vienovė, konstruojama geometriškai, simetriškai ar asimetriškai. Sodas-parkas turėdavo pagrindinį taką, kurio gale įrengdavo baseiną ir statydavo skulptūras. Lygiagrečiai ar statmenai pagrindiniam takui projektuodavo šalutinius takus, kurie suskirstydavo teritoriją į kvartalus, dalinamus siauresniais takeliais į dar mažesnius kvartalus. Ma-

4 pav. K. Modernos suprojektuotas fontanas

5 pav. D. Bernini suprojektuotas fontanas

žesnieji kvartalai būdavo puošiami gėlėmis ir kitokiais elementais, o medžių šešėlyje buvo įrenginėjami baseinai, kaskados ir fontanai ar tiesiog poilsio aikštelės su suolais.

XVI a. pabaigoje Šiaurės Italijoje pradėjo formuotis barokas kaip katalikiškų bažnyčių stilius, paskleides didingumo, prabangos ir dinaminio veržlumo elementus. 1603 m. pradėta statyti Šv. Petro bazilika su didžiule aikšte, kurios šonuose įrengiami du apvalūs fontanai: vieną jų 1614 m. suprojektavo architektas Karlas Moderna (4 pav.), kitą – 1667 m. Džiovani Berninis (5 pav.). Fontanai turėjo ir ikonografinę reikšmę – simbolizavo tiek krikštą, tiek gyvybės medį. Ypač įdomus to laikotarpio didingas Trevi fontanas (archit. Frankas de Sanktis, 1732 m.), kuriame vandens sistema integruojama tiesiai į namą. Šių barokinių kūrinių sprendimo principai buvo perimti ir plačiai taikomi projektuojant kraštovaizdžio architektūros objektus visoje Europoje¹⁴.

Analizuojant prancūziškąjį baroką, išryškėja vandens estetinė funkcija¹⁵. Pradžią tokiai koncepcijai davė Liudviko XIV Versalio ir Vaux-le-Vicomte užmiesčio rūmai su jų sodais ir gausybe fontanų. Versalio ansamblis susideda iš trijų dalių: miesto, rūmų ir parko. Reikšmingą kraštovaizdžio architektūros raidai parką (aut. Andre Le Notre) sudaro Mažasis ir Didysis parkai bei aplinkiniai miškai. Mažajame parke iš pradžių buvo įrengta 16 kvartetų, apsodintų gėlėmis. Vėliau buvo įrengti du puošnūs baseinai, o žemesnėje terasoje – parteris su Apolono (6 pav., 110 × 75 m, aut. J. Mansart) ir Latonos fontanais (7 pav., aut. Charles Le Brun, J. B. Tubi, Le Hongre ir kt.). Už

6 pav. Apolono fontanas

7 pav. Latonos fontanas

fontano kompozicija pratęsiama Didžiojuoju kanalu, kuris yra lotyniško kryžiaus formos. Didžiajame parke kompozicijos ašyje įkomponuotas Didysis kanalas su alėja.

Prancūzijoje klasicizmo laikotarpiu kraštovaizdžio architektūros objektai tebebuvo kuriami prancūziško baroko stiliumi, pritaikant itališko baroko principus. „Svarbiais parkų kompozicijos elementais tampa dekoratyviniai vandens baseinai, kanalai, vandens įrenginiai (fontanai, kaskados ir pan.), skulptūros, sudėtingos skulptūrinės kompozicijos, mažieji kraštovaizdžio architektūros statiniai ir pan. Į parko kompoziciją jau įtraukiama natūrali gamta, dažniausiai miškas.“¹⁶ Pasak Jakovlevo-Mateckio, „tai buvo perėjimas iš iki tol gyvavusios dekoratyvinės sodininkystės prie kokybiškai aukštesnio lygio veiklos – kraštovaizdžio architektūros.“¹⁷

Plėtojantis technologinei visuomenei, aktyviai veikiama gamtinė aplinka, išnaudojami natūralūs vandens telkiniai, kurie, anot Samalavičiaus, „tapo pažangios inžinerijos kūrėjų taikiniai“¹⁸. Plėtojantis modernistinei architektūrai, tarp architektų Le Corbusier ir Camillo Sitte

iškilo polemika dėl vandens funkcijų urbanistikoje. Le Corbusier neatsižvelgė į estetinių vandens vaidmenį architektūroje, pripažino tik jo techninius parametrus, būtent traktavo kaip funkcionuojantį mašininį agregatą: „Upė teka toli už miesto. Upė yra panaši į skystą geležinkelį, prekių sandėlį ir paskirstymo centrą. Padoriuose namuose tarnaitės laiptai neveda per svetainę, net ir tuo atveju, jei toji tarnaitė yra žavinga (ar jei maži laiveliai ir džiugina ant tilto palinkusio dykinėtojo žvilgsnį).“¹⁹

Camillo Sitte, priešingai, žavėjosi viduramžių miestų pranašumais, priešinosi geometrija paremtai urbanistikai „pabrėždamas „dekoratyvinio vandens“ svarbą miesto estetikai.“²⁰ Vis dėlto Le Corbusier modernistinio miesto koncepcija, grindžiama technologine pažanga, geometrine tvarka, tiesia linija ir, aišku, be vandens šaltinių, turėjo įtakos kelioms architektų kartoms. Le Corbusier sekėjai, grįsdami neofunkcionalistines doktrinas, vengė vandens buvimo mieste, neretai projektuodavo taip, kad upė atsидurtų už miesto ar būtų įrėminta betone.

Alexanderis Rappaportas²¹, kritikuodamas Le Corbusier sekėjų požiūrį, re-

8 pav. F. L. Wright. Vasarnamis „Krioklys“ (Fallingwater)

miasi Martinu Heideggeriu teigdamas, kad kai Reinas buvo užtventtas, jis neteko savo dieviškumo ir tapo paprasčiausiu darbinu arkliu, įkinkytu technologinėmis užtvankos priemonėmis. Tačiau Rappaportas straipsnyje neišvengia prieštaravimų pabrėždamas šiuolaikinių Dnepro ir Jandzes upių užtvankų inžinerinį

mastą, kuris kelia susižavėjimą. Šių užtvankų grožį, jų estetinį poveikį Rappaportas lygina su Romos fontanais.

Priešindamasis Le Corbusier mokyklai, amerikiečių architektas Frankas Lloydas Wrightas architektūrą derina su kraštovaizdžiu (8 pav.). Samalavičius nurodo, kad „jo siekis suartinti architektūrą su kraštovaizdžio charakteriu, ieškant simbiotinių gamtos ir architektūros santykių, paremtas originalia „organinės architektūros“ estetika, atspindi kitą, labiau humanistinę praėjusio amžiaus architektūros perspektyvą. Vienas iš Wrighto šedevrų – „Fallingwater“, sukurtas tarsi himnas architektūrinėmis formomis suvaldytos gamtos ir vandens stichijai, tariant Henry'o Hitchcocko žodžiais, „buvo vienas pirmųjų ir labiausiai sukrečiančių įrodymų, jog prasidėjo naujas moderniosios architektūros ciklas...“ <...> Wrighto statinys įtaigiai demonstruoja, jog vanduo, sąveikaujantis su kieta medžiaga, kuria puikius vizualinius efektus ir atskleidžia kone pirmykštį gamtos galybės ir grožio pojūtį.“²²

VANDENS MOTYVAI LIETUVIŠKOJE KULTŪROJE IR KRAŠTOVAIZDŽIO ARCHITEKTŪROJE

Paulius Galaunė 1930 m. rašė²³, kad faktinės medžiagos apie vandens naudojimą statiniams ar meno objektams ankstyvojoje Lietuvos kultūroje yra labai nedaug. Jis rėmėsi archeologų A. Spicinio ir L. Kšivickio teiginiais, kad akmens amžiuje Lietuvoje statiniai buvo statomi vandenyje ant plaustų arba piltinių salų, sujungtų su sausuma piltiniais takais²⁴. Tradicinė lietuvių sodyba ir jos elementai, pasak Galaunės, išsamiau buvo tyrinėti

vokiečių (prof. A. Bezenbergeris), o patys lietuviai pradėjo tyrinėti tik 1921 m.²⁵ Pats Galaunė architektūriniame kontekste tyrinėja paskirus gyvenamuosius statinius, taip pat bažnyčias, varpines, koplytėles ir sinagogas. Apie vandenį jis daugiau neužsimena.

Istorijos šaltiniuose minima, kad VIII–XIII a. variagų vandens (upės, jūros) kelias pas graikus iš Skandinavijos iki Bizantijos driekėsi per Rytų Europą. Varia-

gams (rytų vikingams) tai buvo tiek ekspansijos, tiek prekybos kelias. Šiuo keliu naudojami ir slavų pirkliai prekybai su Konstantinopoliu ir Skandinavija. Baltai dėl kažkokių priežasčių savo vandenių magistraliniams keliams neleido naudoti. Istoriniai šaltiniai mini, kad egzistavo ir senesnis kelio iš variagų pas graikus variantas. Jis ėjo Dauguvos upe, o vėliau laivai būdavo pervelkami į Dneprą. Tai įrodo Gniozdovo kurganai. Lietuvos istorikas A. Šapoka, ankstyvuosius baltus vadindamas aisčiais, pažymi, kad „jūrininkyste aisčiai nesivertė, tolimojo pasaulio pasižiūrėti nenuplaukdavo. Su tolimaisiais Europos pietumis, kur dar prieš Kristų graikai ir romėnai buvo sukūrę aukštą kultūrą, aisčiai galėjo turėti tik retų, atsitiktinių santykių (jie galėjo parduoti romėnų pirkliais nebent savo gražųjį gintarą).“²⁶

Lietuvos istorijoje pabrėžiamas reikšmingas vėlesnis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis, kai valdomos teritorijos driekėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros vandenių. Vis dėlto, nors Lietuva buvo jūrinė valstybė su daugybe vandenių ir prieigomis prie kelių jūrų, tačiau akivaizdu, kad nebuvo savų uostų ir jūrinės kultūros. Prie Baltijos krantų turėtas tik mažas priėjimas prie Palangos, o kaimynystėje didesnius uostus savo teritorijose įkūrė kryžiuočių ir kalavijuočių ordinais. Prie Juodosios jūros, nors ir įvaldžius didesnę kranto liniją, nė vieno didesnio uosto nebuvo įkurta. Uostus teko nuomotis iš moldavų, kurių jie netoliese turėjo ne vieną. Taigi, matyt, neveltui Lietuvos simbolis Vytis yra ant arklio, o lietuviškas tapatumas neperžengia sausumos ribos. A. Bumblauskas taikliai

nurodo, kad istorikai labiau linksta baltus įvardinti sausumos vikingais²⁷.

Lietuviškam mentalitetui vanduo, ko gero, yra riba, o ne kultūros mainų ir prekybos galimybė. Tai riba, kurią mes vis dar turime įveikti, ne tiek fiziškai, kiek psichologiškai, tuo labiau, kad nepaisant visu istorinių žemių dydžių, XXI a. jūrinė Lietuvos teritorija yra pati didžiausia, kočia tik buvo istoriniais laikais.

Bandant išvelgti sąsajas tarp tradicinės baltų kultūros, kraštovaizdžio architektūros ir vandens, sunku rasti susikirtimo taškus. J. Balkevičius išreiškia griežtą poziciją, kad mes neturime vandens tradicijos, o vandens ir architektūros sąryšis menkas, tai veikiau architektūra šalia vandens nei jo integracija. Balkevičiui pritaria ir R. Palys, pridurdamas, kad vandens tradicija buvo dvaruose, tačiau juose naudoti tvenkiniai, kaskados, fontanai atvežti iš kitų kraštų, o valstiečiai savo reikmėms turėjo kūdras. Pasak A. Šelbienės, vandens naudojimas Lietuvos architektūroje siejamas su klasikiniiais stiliais, kurie formavosi pietinėje Europoje²⁸.

T. Butkus²⁹, analizuodamas vandens poveikį lietuviškam mentalitetui, teigia, kad nors ir turėjome istoriškai didžiulę kunigaikštystę prie jūros, tačiau gyventojai visiškai nesidomėjo jūros pakrante. Lietuviai, nepaisant upių ir ežerų, vanduo ar jūra tėra objektas, kuriuo žavimasi iš toli, o vandens galia suvokiama tik vizualiai. Butkus pažymi, kad nors didieji Lietuvos miestai yra prie vandens: Vilnius prie Neries, Kaunas prie Neries ir Nemuno upių, o Klaipėda – prie jūros, vandeniui domimasi stublinamai mažai ir paviršutiniškai. Krantinių ir salų ur-

banizacija, pasak Butkaus, iki šiol neišplėta, o „vandens kultūros“ su pasi-vaikščiojimais prie upės iš viso nėra.

Lietuvos miestai pradėjo formuotis X–XI a. su tuo laikotarpiu būdinga stabilia plano konstrukcija, spinduliniais gatvių tinklais, nors pasitaikydavo ir geometriniai. Miesto centre būdavo įrengiama aikštė, kurioje dažniausiai būdavo miesto šulinys. XIV a. pab.–XV a. pr. prasidėjo bažnyčių ir vienuolynų statybos. 1469 m. Kazimieras Jogailaitis bernardinams padovanoja sklypą Vilnios pakrantėje. Bernardinai šį pelkėtą ir šaltiniuotą sklypą pavertė sukultūrintu sodu su tvenkiniais, kanalais ir derlingais daržais. XVIII a. bernardinai sodą pertvarkė į parką, apsodintą egzotinių rūšių medžiais, ir leido naudotis Vilniaus dvasininkijai. Kiti Lietuvos vienuolynų sodai daugiausia priklauso porenėsansiniam laikotarpiui.

Renesanso laikotarpiu prie pilių ir rūmų buvo įrenginėjami sodai, tačiau apie jų išplanavimą neišliko istorinės ir ikonografinės medžiagos, vien tik epizodiški aprašai inventorių knygose. Yra žinoma, kad prie žemutinės pilies buvo reprezentacinė aikštė ir sodas. Jakovlevo-Mateckio teigimu, „prie Valdovų rūmų apie 1546 m. italų sodų specialistas J. Hartulanas įkūrė puošnų sodą su reprezentaciniais gėlynais, vejomis, medžių alėjomis, balto marmuro skulptūromis, trimis vandens baseiniais, dekoratyviniais tilteliais ir kitais mažosios architektūros objektais. Kadangi tuo metu daugiausiai Lietuvoje dirbo italų architektai, galima daryti prielaidą, kad tuometiniai nedideli reprezentaciniai sodai prie karaliaus ir didiko rūmų buvo projektuojami itališkojo renesanso įtakoje,

taigi galima numanyti vienaip ar kitaip panaudojant ir vandenį. Reprerentacinių sodelių būta ir prie Vyskupų rūmų (dab. Prezidentūros rūmų sodo teritorijoje), prie didikų Radvilų, Goštautų, Kiškų ir Oginskių rūmų.“³⁰

Lietuvoje baroko architektūros įtaka pasireiškė anksčiau negu Lenkijoje. Vietoje senų po karo, bado ir maro laikotarpio apgriautų statinių ėmė rasti naujos bažnyčios (Šv. Kazimiero ir Šv. Teresės), vienuolynai ir dvarai. Mieste dėl nedidelio ploto dažniausiai prie įėjimo buvo įrengiami sodeliai, o šalia užmiesčio rūmų ir vienuolynų ansamblių buvo kuriami dideli sodai ir parkai. Barokiniai parkai, kaip ir visoje Europoje, buvo kuriami dviejų tipų: itališkieji – jie buvo terasiniai, įrengiami kalvotose vietovėse, ir prancūziškieji – lygumose. Abu tipai buvo geometrinio išplanavimo su pabrėžta ašine kompozicija. Pagrindinė kompozicinė dominantė, kitaip nei renesansiniuose parkuose, buvo aukštesnėje vietoje pastatyti rūmai ir į juos orientuotos alėjos. Pagrindinių ir šalutinių alėjų sankirtoje jų perspektyvoms uždaryti buvo statomi fontanai, skulptūros, paviljonai ir kt. Parke buvo įrengiami įmantrių formų dekoratyviniai baseinai, vandens kaskados, kanalai, atraminės sienutės, bosketai ir įmantrių piešinių gėlynai. Tuo laikotarpiu Vilniuje Antakalnio priemiestyje pastatyti Slušų (9 pav.) ir Sapiegų (10 pav.) rūmai su puikiais barokiniais parkais.

Slušų rūmus ir parko barokinį ansamblį, pastatytą 1691–1694 m., suprojektavo italų skulptorius ir architektas Giovanni Pietro Peretti. Vykdamas statybos darbus buvo nukasta dalis Antakalnio

9 pav. Slušų rūmai. Apie 1874 m. J. Czechowicz

10 pav. Sapiegų rūmai. 1819 m.

kalvos ir supiltas Neryje pusiasalis, kuris pakreipė Neries vagą. Iš aikštelės palei rūmus ėjo platūs laiptai iki pat vandens, o parke įrengti baseinai, fontanai ir pasodinti dekoratyviniai augalai. Ant rūmų fasado savininkas prikėlė marmurinę lentą su užrašu: „Kalnus nustūmiau, Neries verpetus nuraminau, kaip gaivalų nugalėtojas iškilau virš kalvų viršūnių, nesiremdamas į jas, tapau ramybės prieglobščiu ir pirmuoju Antakalnio paminklu.“³¹

Netoli Slušų rūmų pastatytas Vilniaus vaivados Jono Kazimiero Sapiegos barokinis ansamblis, manoma, taip pat suprojektuotas Giovanni Pietro Peretti. Rūmų parkas, atsižvelgiant į naujas kraštovaizdžio architektūros madas, buvo transformuotas keletą kartų. Parko takų sankirtose įrengti fontanai, skulptūros, už parko – miškelis su žvėrynu ir dviem kūdromis. 1786 m. Sapiegų rūmuose apsilankiusi Gintautė-Dzevalkauskaitė-Byševskienė vaizdžiai juos aprašė: „Nuėjo me į Sapiegos rūmus <...>. Visa sodyba sumanyta su karališku užmoju. Pamiškėje yra vandens rezervuaras, iš kurio vamzdžiais pripildomi parko tvenkiniai. Įrengti priešais pagrindinių rūmų laiptus, jie labai puošia rūmų aplinką. Nuolatos trykšta abu fontanai. Parkas tokio

didumo, kaip Varšuvos Saksų parko ketvirtadalis.“³² Dar ir šiandien vaikstant po parką galima matyti geometrinio suplanavimo žymes, kai kurių baseinų ir fontanų vietas. Apie šiuos fontanus užsimena ir istorikas Jonas Jurkštas³³. Deja, kaip jie atrodė, nėra visiškai aišku.

Taigi ypač didelį vaidmenį baroko parkų plėtrai vaidino vandens įrenginiai. A. Samalavičius akcentuoja, „kad baroko epocha ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje paliko nemaža vandens kultūros pėdsakų. Sekdami vakarietiškais pavyzdžiais, Lietuvos didikai dvarų sodus ir parkus pajvairindavo natūraliais vandens telkiniais. LDK parkuose irgi buvo kasami tvenkiniai, įrengiamos kasados, renčiamos užtvankos ir pan.“³⁴

Klasicizmo laikotarpiu Lietuvoje susiformavo nauji kraštovaizdžio architektūros principai. Geometrinį suplanavimą ėmė keisti kraštovaizdinis, o pagrindinis siekis buvo atkurti ir pabrėžti natūralų kraštovaizdžio grožį. XVII a. pab.–XIX a. pr. miestuose prie didikų rūmų dar dominavo barokiniai reprezentaciniai sodai, be to, tokius sodus įrengdavo vienuolynų vidiniuose kiemuose. Užmiesčio dvarų sodybų parkai pradėjo keistis: prieš rūmus projektuojama daž-

11 pav. Pakruojos dvaro rūmai

niausiai ovalo ar pasagos formos reprezentacinė aikštė, vejos ir gėlių parteris su fontanu arba skulptūra. Už rūmų buvo įrengiama poilsio aikštelė su baseinu, gėlynu, dekoratyviniais krūmais, pereinanti į laisvo suplanavimo parką. Tokiam parkui būdingos lenktos alėjos, takeliai, išvedžioti atsižvelgiant į reljefą, natūralios konfigūracijos vandens telkiniai, ežerai ir upeliai, vandens kaskados, skulptūros ir kraštovaizdžio architektūros statiniai. Kaip pavyzdys tokio projektavimo Lietuvoje yra Pakruojos dvaro sodyba su parku. Pagrindinė ansamblio dominantė – klasicistiniai simetriški rūmai (11 pav.), kompozicinę ašį prieš rūmus paryškina reprezentacinė aikštė. Už dvaro rūmų palei Kruojos upelio vingį, kuriame yra įspūdingos salos, plyti klasicizmo stiliui būdingas kraštovaizdinis parkas. Parke netikėtai atsiveriantys patvenkto Kruojos upelio vandens, salų, krantų ir pievų vaizdai yra svarbūs kompoziciniai elementai.

Vėliau, XIX a. vid. ir XX a. pr., Lietuvoje vėluodamos, palyginti su Europa,

ėmė vyrauti romantizmo ir istorizmo tendencijos. Šio laikotarpio meninei parkų raidai itin svarbi buvo prancūzų teoretiko, botaniko ir kraštovaizdžio architekto Eduardo François André (1840–1911 m.) veikla. Jis, atsižvelgdamas į fiziologinius žmogaus poreikius, išdėstė naujus parko kūrimo principus ir praplėtė tuo laiku vyravusią eklektinę parkų kūrimo tendenciją. E. F. André daug dėmesio skyrė tapybiniais akcentams, kraštovaizdžio ir architektūros elementų jungčiams, tvirtindamas, kad svarbiausia rasti vientisumą įvairovėje, ansamblyje.

E. F. André sukūrė garsius grafų Tiškevičių dvarų parkus Palangoje (12 pav.), Užutrakyje, Trakų Vokėje ir Lentvaryje. Jiems būdinga prieš rūmus sukurtas geometrinis parteris, o parke suformuotos dirbtinės uolos ar grotos ir betoninės mažosios architektūros formos. Tolstant nuo reprezentacinės rūmų dalies, parke vyraudavo pritaikytas ar iš naujo suformuotas gamtinis kraštovaizdis. Vienas įspūdingiausių šio kūrėjo darbų yra Palangos parkas.

12 pav. Palangos dvaro parkas ir rūmai. Iš *Revue horticole*, 1906 m., t. 18

Projektuojant Palangos parką, buvo siekta išsaugoti kopas ir išlaikyti seną pušyną. Priešais rūmus įrengtas partėris su barokinių formų baseinu. Pagrindinėje parko dalyje suformuoti pasi-vaikščiojimo takai su kraštovaizdinio plano atsiveriančiais peizažais, išpuoštais turtingo asortimento želdiniais, vandens tvenkiniais, liepteliais, o Birutės kalno papėdėje įrengta Lurdo grotė ir koplyčia kalno viršūnėje. Jakovlevo-Mateckio teigimu, šio parko plano

struktūroje atsispindi būdingi romantinio klasicizmo principai, tačiau reprezentacinė parko dalis su eklektikos elementais darė jį artimą istorizmo stiliui. A. Mačiulis teigia, kad E. F. André sukurti parkai yra vertingi Lietuvos kultūrai ir architektūrai³⁵. Kurdamas Lietuvos parkus, E. F. André nevenė efektingų dirbtinių, mūsų gamtai nebūdingų uolėtų vaizdų, tačiau jo įnašas į kraštovaizdžio architektūrą yra pripažintas pasauliniu mastu.

IŠVADOS

Vanduo, kaip estetinė architektūros priemonė, yra antikos urbanistinio paveldo dalis. Skirtingais istoriniais kultūros laikotarpiais estetinė vandens dimensija buvo aukštinama arba atmetama. Viduramžiais „vandens kultūra“ išgyveno nuosmukį, tačiau renesanso, baroko ir klasicizmo laikotarpiais įvyko tam tikras proveržis.

Nuo industrinių laikų iki dabar vyrauja du požiūriai į vandenį ir jo estetiką.

Vienu atveju vanduo vertinamas tik kaip funkcinis elementas, jo vengiama, o miestų planuose upės ir vandens telkiniai nustumiami į šalį. Kita tendencija yra atvirkščia, siekiama vandenį įtraukti į žmogaus gyvenamąją aplinką ir integruoti į viešąją erdvę ne tik kaip funkcinį elementą, bet ir kaip svarbų ekologinį, estetinį, bei psichologinį faktorių.

Tradicinėje lietuvių kultūroje dėl stipraus baltiškojo tapatinimosi su sausuma

urbanistiniame miestų planavime vandens sąsajų su Lietuvos kraštovaizdžio architektūra yra labai maža. Vanduo kaip estetinė priemonė Lietuvoje pradėtas naudoti gana vėlai ir tik aukštuomenei laikantis europietišku madų.

Daugiausia su vandens estetika Lietuvoje susijęs kraštovaizdžio architektūros paveldas siejamas su užsienio kvies-

tiniais autoriais. Šiuolaikiniai Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai, kuriuose akcentuojami vandens estetikos principai, „žaliojo miesto“ koncepcija, atgaivina urbanistinių mąstymą, griaua industrinio planavimo metmenis ir liudija plonyte gija besirutuliojančią „vandens tradiciją“, kuri kuo toliau tampa vis ryškesnė.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Žr. Maggie Toy (Ed.), *Architectural Design Magazine. Architecture & Water*, 1/2, Vol. 65, 1995, p. 7.
- 2 Žr. Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, *Miesto kraštovaizdžio architektūra*, t. I. Vilnius: Technika, 2008, p. 60.
- 3 Žr. ten pat, p. 64.
- 4 Žr. ten pat, p. 68.
- 5 Ten pat, p. 72.
- 6 Žr. Henry Volla Morton, *The fountains of Rome*. New York: Macmillan, 1966
- 7 Žr. ten pat, p. 20.
- 8 Almantas Samalavičius, *Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją. Archiforma 4*, 2000, p. 66.
- 9 Žr. Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, *Miesto kraštovaizdžio architektūra*.
- 10 Ten pat, p. 88.
- 11 Žr. Almantas Samalavičius, *Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją*, p. 66.
- 12 Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, *Miesto kraštovaizdžio architektūra*, p. 92.
- 13 Ten pat, p. 94.
- 14 Žr. Ten pat.
- 15 Žr. Almantas Samalavičius, *Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją*.
- 16 Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, *Miesto kraštovaizdžio architektūra*, p. 120.
- 17 Ten pat, p. 122.
- 18 Almantas Samalavičius, *Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją*, p. 69.
- 19 Le Corbusier. *The City of To-morrow and Its Planning*. Translated by F. Etchells. London: The Architectural Press, 1947, p. 173. Cit. iš: Almantas Samalavičius, *Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją*, p. 69
- 20 Almantas Samalavičius, *Estetika urbanistikoje: Camillo Sitte įžvalgos. Logos 70*, 2012, p. 144.
- 21 Žr. Alexander Rappaport, *Water and architecture, Project Baltia/ Water 1*, 2007, p. 20.
- 22 Almantas Samalavičius, *Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją*, p. 70.
- 23 Žr. Paulius Galaunė, *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas: L.U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930.
- 24 Ten pat, p. 35.
- 25 Ten pat, p. 17.
- 26 *Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka. Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1936, p. 23.
- 27 Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 32.
- 28 Žr. A. Šelbienė, *Vanduo Lietuvos architektūroje sausumos gyventojų akimis. Archiforma 4*, 2000, p. 75–80.
- 29 Žr. Tomas S. Butkus, *Water vision. A view on waterside development in Lithuania. Project Baltia/Water 1*, 2007, p. 58–59.
- 30 Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, *Miesto kraštovaizdžio architektūra*, p. 178.
- 31 Ten pat, p. 169.
- 32 Ten pat, p. 170.
- 33 Žr. Jonas Jurkštas, *Senajo Vilniaus vandenys*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- 34 Almantas Samalavičius, *Idėjos ir struktūros architektūros istorijoje*. Vilnius: Kultūros barai, 2004, p. 165.
- 35 Algimantas Mačiulis, *Architektūra – stiliai, kompozicija, menų sąveika*. Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 34.